

EbiŠtiavnica

História lokality:

Pred 16,5 - 15 miliónmi rokov sa na území Štiavnických vrchov nachádzal stratovulkán. Bol to najväčší stratovulkán na planéte. Výška dosahovala 4km. A rozloha 2200 km².

Zaberá oblasť dnešných [Štiavnických vrchov](#), severnej časti [Ipeľskej pahorkatiny](#) a [Pohronského Inovca](#), na juhu a juhovýchode [Vtáčnika](#), juhu [Kremnických vrchov](#) a na západe [Krupinskej planiny](#). Čiastočne zasahuje aj do oblasti [Žiarskej kotliny](#). Najvyšším vrchom v centrálnej časti stratovulkánu je [Sitno](#), na západe [Veľký Inovec](#).

História osídľovania:

Pravek

NESKORÁ DOBA KAMENNÁ - ENEOLIT (3200-1000 PNL)

Najstaršie dôkazy o osídlení oblasti Banskej Štiavnice pochádzajú z doby kamennej. Veľkú časť dôkazov získal koncom 19. storočia Andrej Kmeť, farár z Preňčova. Do oblastí osídlených v tomto období patria napríklad Dudince, Hontianske Nemce, Jabloňovce, Svätý Anton a pravdepodobne aj Sitno. Známe sú napr. nálezy medeného klina z Hontianskych Nemiec, alebo ďalších nástrojov z Domaník a Lišova. Ľud tejto kultúry sa pravdepodobne zaoberal baníctvom.

Hlavnou surovinou tohto obdobia bol kameň. Spracované nálezy kamenných sekierok, klinov a mlatov boli predmetom obchodu.

DOBA BRONZOVÁ (1800-700 pnl)

V tejto etape sa začala používať zliatina medi a cínu - bronz, čo bolo prevratnou zmenou v spoločnosti.

Osídlenie v oblasti sa zahusťovalo a dominantnou lokalitou sa stalo Sitno. V závere doby bronzovej (1200 - 800 pnl) predstavovalo Sitno centrum kultúry pre širokú oblasť. Význam lokality potvrdzujú nálezy bronzových pokladov a ojedinelých keramických nálezov.

Terén bol terasovite upravený pre možnosť budovania obydlí a na obranu východnej časti bol vybudovaný obranný kamenný val.

Husté osídlenie bolo najmä v povodí Štiavnice, Klastavy, Belujského potoka, kde sú situované osady a žiarové pohrebiská. Ľud lužickej kultúry spaľoval mŕtvych a popol bol uložený do urny. Andrej Kmeť uvažoval o Tatárskej lúke ako o rozsiahlom žiarovom pohrebisku. Pri archeologickom výskume kostolíka v Iliji sa našli fragmenty keramiky poukazujúce na existenciu sídliska v týchto miestach.

DOBA ŽELEZNÁ (1800-0 pnl)

Z archeologických výskumov je známe, že na prelome 3. a 2. storočia pnl osídlili región mesta Kelti. Prišli do štiavnickej oblasti kvôli ryžovaniu zlata z riek. Dokazujú to nálezy zo Starého mesta - Glanzenbergu, Ilije i Sitna.

Koncom 19. storočia Andrej Kmet' odkryl na lokalite Bardínová pod Sitnom zvyšky chaty - dôkaz trvalejšieho obydlija. Je známe, že banské regióny boli pred trvalým osídlením osídľované sezónne - počas mesiacov vhodných na banské práce. Je pravdepodobné, že štiavnický región za svoje objavenie vďaka výskytu drahých kovov a železnej rudy, ktorú Kelti najviac využívali.

Kelti poznali technológiu úpravy a spracovania striebra a zlata, ktoré získavali baníckym spôsobom. Spracúvali ich na mince, šperky a pod. prítomnosť Keltov v štiavnickom regióne dokazujú nálezy mincí zo Sitna, Jablňoviec, či Levíc. Väčšinu reliktov po Keltoch však nenávratne pochovala intenzívna banícka činnosť počas ďalších storočí.

PRVÉ TISÍCROČIE

Za posledných 20 rokov archeologického výskumu pribudli dôkazy o osídlení regiónu etnikom galských Kotínov, zaoberajúcich sa ťažbou a spracovaním rudy. Napríklad počas výskumu lokality, Glanzenberg sa v r. 1982 objavila importovaná keramika vyrábaná na území rímskej ríše. Jej nález sa považuje za dôkaz obchodu tunajšieho obyvateľstva s Rimanmi. Predmetom obchodných kontaktov mohli byť rudy drahých kovov a železa.

Od 3. storočia nl do polovice 11. storočia sa v súčasnej oblasti Banskej Štiavnice dosiaľ neobjavili nálezy dokazujúce prítomnosť človeka.

11. - 12. STOROČIE

Formovanie rannouhorskeho štátneho útvaru na začiatku 11. storočia malo pozitívny vplyv na rozvoj banského regiónu Banskej Štiavnice. V priebehu 12. - 13. storočia boli drahé kovy z Uhorska exportované na Západ. Panovník mal záujem o zásobovanie dvora drahými kovmi. Záujem o striebro sa zvyšoval aj u formujúcej vidieckej šľachty. Opäť sa ryžovali vodné toky, vznikali združenia baníkov špecializujúcich sa na ťažbu a spracovanie rúd.

Domáce obyvateľstvo nazvalo osadu pod Paradajzom Štiavnica. Na pozvanie uhorského kráľa Gejzu II. Sem prišlo v druhej polovici 12. storočia nemecké etnikum. V 12. storočí začali byť na banskej činnosti zainteresovaní aj benediktíni. Na výstupoch rudných žíl vznikli osady aj technickými zariadeniami. Napríklad osada Štiavnica sa na začiatku 13. storočia transformovala do mestského útvaru. Do mesta bola zahrnutá aj osada Bana na dnešnom Glanzenbergu, kde bol v 13. - 16. storočí vybudovaný mestský hrad. Tu sídlil kráľovský úradník, ale i baníci, čo dokazujú nálezy detských hračiek, kuchynskej keramiky a pod.

Zaujímavý je prvý dôkaz datovania banského diela - nález keramiky na dne pingy z 13. storočia. V posledných rokoch sa pri archeologickom výskume lokality Glanzenberg objavilo, že tu býval banský ťažiar. Skúmala sa takisto obytná veža, kde sa nachádzal nález miniatúrneho fokša zo 14. storočia. Ide o zakončenie vychádzkovej palice v tvare železnej sekerky, ktorú v neskoršom období nosil aj vyšší banský úradník. Je to najstarší nález tohto druhu na svete.

Etapa I

Sitniansky hrad

Vrchol [Sitna](#) so strmými skalnými stenami na severe a juhozápade bol výhodným miestom na obranu pred nepriateľom už v [praveku](#). Z tohto obdobia pochádza mohutné opevnenie, ktoré malo priečny val oddeľujúci kultovú časť hradiska od akropoly, v [stredoveku](#) už nevyužívaný. V prvej polovici [13. storočia](#) vzniká rozsiahle opevnené hradisko obkolesujúce vrcholovú časť Sitna až po strmé skaliská. V jeho najzraniteľnejšej časti bol postavený hrad, ktorého hlavnou úlohou bolo strážiť najľahšie prístupy a súčasne slúžil ako posledné útočisko obrancov hradiska. V [16. storočí](#) boli dobudované a spevnené múry [barbakanu](#) stojaceho pred hradom. Jeho úlohou bolo po prelomení obrany chrániť vchod do hradu pred priamou delostreleckou paľbou. Strely sa potom odrážali od šikmých mohutných stien budovy. Pri [barbakane](#) sa nachádza cisterna na vodu vytesaná do skalného podložia.

V roku 1548 obliehalo hrad kráľovské vojsko, aby ho vyrvalo z rúk lúpežného rytiera Melichara Balassu. V čase tureckého nebezpečenstva hrad spravovali vojenský kapitáni, až ho kapitánovi Jánovi Krušičovi udelili do vlastníctva. V roku 1629 sa dostal Sitniansky hrad do trvalej držby rodiny Koháryovcov, ktorí ho potom vlastnili až do jeho zániku. V roku 1703 sa hradu zmocnili kurucké vojská Františka Rákocziho II., ktoré ho na konci [protihabsburských povstaní](#) pri opustení v roku 1710 úplne zničili. Hrad aj opevnenie sa stali zdrojom stavebného materiálu pre rozľadňu na Sitne a [kaštieľ](#) vo [Svätom Antone](#). Po vymretí [Koháryovcov](#) prešiel s celým panstvom do vlastníctva [Coburgovcov](#).

Rozľadňa na Sitne

Už v roku 1727 dal majiteľ [kaštieľa vo Svätom Antone Andrej Jozef Koháry](#) postaviť na Sitne [filagóriu](#) (besiedku). Táto bola prebudovaná a ako rozľadňa ([druhá najstaršia na Slovensku](#)) je evidovaná ako pamiatkový objekt s rokom vzniku [1736](#) v katastri obce [Ilija](#). Po vymretí rodu [Koháryovcov](#) po praslici v roku [1826](#) celé panstvo prešlo do rúk rodu [Coburgovcov](#). Rozľadňa na Sitne po zásahu blesku vyhořela v roku [1852](#), no v roku [1886](#) bola na podnet lekára Coburgovcov [Dr. Edmunda Viliama Téryho](#) obnovená. Slávnostné otvorenie sa uskutočnilo 8. septembra [1852](#). Na slávnosť bol pozvaný aj Dr. Téry, ktorý v tom čase už pôsobil v Budapešti.

Edmund Viliam Téry:

V roku [1879](#) sa uchádzal o uvoľnené miesto banského lekára v [Štefultove](#) (dnes súčasť [Banskej Štiavnice](#)), ktoré aj získal [28. novembra 1880](#). V rokoch [1883](#) – [1884](#) pomáhal pri zdolávaní [osýpkovej](#) epidémie detí.

Pôsobenie na Slovensku

Doktor Téry sa po príchode v roku 1880 na Štiavnicko stal významným činiteľom tamojšej spoločnosti. Okrem pôsobenia ako banský lekár v Štefultove ho gróf [Filip Coburg](#), majiteľ neďalekého [kaštieľa vo Svätom Antone](#) a vlastník celého [Sitnianskeho panstva](#), vymenoval za svojho osobného lekára i lekára panstva.

V roku 1882 bol vyslaný s podporou ministra financií na zdravotnícky veľtrhu v Berlíne.

Svojou nezištnou prácou a sociálnym cítením sa stal obľúbencom baníckej chudoby, ktorej položenie verejne a ostro pranieroval. Pomáhal kde mohol a keď nestačili lekárske prostriedky, odhaľoval za pomoci tlače (najmä v Orvosi Hetilap - Maďarský medicínsky časopis, [1883](#)) biedu robotníckych rodín v kraji pod [Sitnom](#), sociálne príčiny ich chorôb, no aj mieru zavinenia panujúceho spoločenského poriadku. Ako výskumník sa venoval výskumu [kiahní](#) i [rubeoly](#) a ich výskytu u baníkov nielen v štiavnickom rudnom revíri, ale aj v zahraničí, najmä v nemeckých mestách v [Sasku](#) i českej [Příbrami](#)[3].

V rokoch 1883 - 84 ako uznanie za mimoriadny obetavý výkon v čase epidémie [kiahní](#), mu bola prisľúbená odmena 100 miliónov [forintov](#) od [banského riaditeľstva](#), avšak pre nehody s miestnymi funkcionármi a vzhľadom na svoju finančnú situáciu sa rozhodol inak a vrátil sa do Budapešti 23. februára 1884.

Svätý Anton

Kaštieľ bol dostavaný v roku 1750 a jeho dejiny sú úzko späté s rodmi Koháry a Coburg. Bohato zariadené salóny pôvodným nábytkom odzrkadľujú spôsob života, vkus a záľuby týchto dvoch rodín.

Legenda hovorí o symbolike kalendára, pôvodne mal 4 vchody (ročné obdobia), 7 arkád (dni v týždni), 12 komínov (mesiacov v roku), 52 izieb (týždňov v roku) a 365 okien (dni v roku).

Nový zámok

Táto pozoruhodná stavba, dominanta Banskej Štiavnice je známa aj pod názvom Nový hrad, Panenský, alebo Dievčenský hrad, sa nachádza na Frauenbergskom kopci. Protiturecká renesančná pevnosť bola postavená v rokoch 1564-1571. Nový zámok zároveň plnil funkciu strážnej veže – vartovky. Bol súčasťou protitureckej vojenskej signalizačnej sústavy Jednoty stredoslovenských banských miest (7 známych banských miest – Pukanec, Nová Baňa, Banská Štiavnica, Banská Belá, Kremnica, Banská Bystrica a Ľubietová), ktorá siahala od Levíc až po Ľubietovú. Po skončení tureckých vojen slúžil ako skladisko pušného prachu pre banskoštiavnické baníctvo, neskôr tu sídlila protipožiarna hliadka, tzv. „živé hodiny“.

Piargska brána

Do dnešných čias sa z tohto kedysi mohutného opevnenia navrhnutého talianskym inžinierom Ferraboscom zachovala iba jedna pevnostná brána, tzv. Piargska. Táto brána bola postavená v roku 1554 v renesančnom slohu, neskôr však bola barokovo upravená, pričom táto úprava jej zostala do dnešných čias. Bránu, ktorá kedysi spoločne s Novým zámkom chránila cestu do Banskej Štiavnice od Pukanca a Štiavnických Baní, tvorí nízka hranolová veža s priechodom. Po stranách tejto veže stáli v minulosti ešte dve valcové bašty, dnes tu však možno vidieť už len jednu – druhá bola zbúraná počas druhej svetovej vojny.

Klinger

Tajch Klinger vznikol v oboch prípadoch ako zdroj energetickej vody pre vodočerpacie stroje šácht Ondrej (dnes Banské múzeum v prírode Banská Štiavnica) a šachty Žigmund nižšie v údolí pod tajchom Klinger. Predchodcu dnešného tajchu Klinger vyprojektoval a postavil J.K.Hell pred rokom 1760, kedy sa tento starší tajch v písomnostiach Banskej komory uvádza už ako dokončený (M.Lichner uvádza rok 1765). Výstavba tajchu spolu s náhonným jarkom k šachte Žigmund stála necelých 4000 zlatých, ale Hellov prvý vodnostlpcový čerpací stroj sprevádzkovaný na vodu od tohto tajchu na šachte Žigmund už v roku 1759 len za prvé tri mesiace prevádzky ušetril 1209 zlatých a 12 grajciarov. Neskôr boli namontované na šachte ďalšie čerpacie stroje, takže investícia mala skutočne veľmi vysokú návratnosť. Okrem toho tzv. spodný vodočerpací stroj na šachte Žigmund vybudovaný v rovnakom roku 1759 pracoval až do roku 1865 teda 106 rokov. Starší tajch mal hĺbku 9 metrov, dĺžku koruny hrádze cca 100 m a zadržoval približne 22 000 m³ vody. V roku 1827 sa začalo jednať o zväčšenie kapacity starej Klingerštolnianskej nádrže alebo výstavbe novej väčšej nádrže poníže starej, pretože k šachtám Ondrej a Žigmund sa blížili od Hodruše čelby Voznickej dedičnej štolne. Pri prehlbovaní oboch šácht o stovky metrov na jej úroveň sa očakávali zvýšené požiadavky na čerpanie, a teda zvýšenie spotreby pohonnej vody týchto čerpadiel a projektovala sa výstavba 26 stúp hnaných vodami tohoto tajchu.

Etapa II

Krupina

Sakrálné pamiatky

- [Rímskokatolícky](#) kostol Narodenia [Panny Márie](#), jedná sa o pôvodne [románsku](#) trojlod'ovú [baziliku](#), ktorá vznikla v období okolo roku [1238](#). Stavbu vybudovali [nemeckí kolonisti](#). Bazilika má polygonálne zakončené [presbytérium](#) a západne orientovanú vežu. Z románskeho obdobia sa dochovali segmentové portály a južná [apsida](#). V roku [1415](#) došlo ku [gotickej](#) prestavbe románskeho kostola, vzniklo nové presbytérium a k južnej lodi bola pristavaná nová kaplnka. V tomto období bol inštalovaný aj nový mobiliár, z ktorého sa dochoval hodnotný gotický [oltár](#) Blahoslavenej Panny Márie. Bazilika bola opevnená okolo roku [1440](#) v súvislosti s prítomnosťou vojska [Jána Jiskru z Brandýsa](#). Kostol slúžil od [reformácie](#) evanjelikom až do roku [1673](#). O tri roky neskôr postihol stavbu ničivý požiar, ktorého následky boli kompletne odstránené až v roku [1711](#). [Baroková](#) prestavba obnášala prístavbu veže a nové zaklenutie kostola krížovými [klenbami](#). Ďalšie, tentoraz [klasicistické](#) úpravy nasledovali v roku [1820](#), kedy bol kostol prefasádovaný. Posledné zásahy, ktoré mali za následok odstránenie mnoho románskych detailov sa uskutočnili na začiatku [20. storočia](#).
- [Evanjelický](#) kostol, klasicistická [tolerančná](#) stavba z rokov [1784–1786](#). Jedná sa o sieňovú stavbu s voľne stojacou zvonnicou, postavenou v rokoch [1824](#) až [1829](#). Päťosové priečenie kostola, členené [pilastrami](#) a výrazným trojuholníkovým štítom s [tympanónom](#) pochádza z prestavby v roku [1841](#). Portál je stvárnený ako klasicistický [portikus](#) s trojuholníkovým štítom. Interiér kostola je zakenutý valenou klenbou s [lunetami](#). Nachádza sa tu murovaná [empora](#). [Organ](#) pochádza z roku [1889](#). Oltárny obraz namaľoval [banskobystrický](#) maliar Letač.

Ostatné pamiatky

- [Vartovka](#), protiturecká pozorovacia veža z roku [1564](#). Jedná sa o kamennú stavbu na pôdoryse obdĺžnika s drevenou ochodzou nesenou kamennými konzolami. Nachádza na vyvýšenej polohe juhovýchodne od mesta, na ktorej je z veže výborný výhľad. Úlohou asi 13 m vysokej veže bolo pozorovať prípadné blížiace sa vojenské nebezpečenstvo v období [tureckých](#) vojen a [stavovských povstaní](#). Svoje opodstatnenie stratila na začiatku [18. storočia](#). Veža bola obnovená v druhej polovici [20. storočia](#).[\[6\]](#)
- [Trojičný](#) stĺp, neskorobarokové súsošie z roku [1752](#) od [kremnického](#) sochára [Dionýza Ignáca Stanetiho](#). Jedná sa o trojhranný podstavec z ktorého vyrastá trojhranný stĺp s volútovou hlavicou na ktorej sú umiestnené sochy Otca, Syna a Duchu Svätého. Pri podnoží stĺpa sú umiestnené sochy [Immaculaty](#), [sv. Urbana](#), [sv. Floriána](#) a na severnej strane sv. Róchus. Stĺp je vytesaný z miestneho krupinského [tufu](#).[\[5\]](#)

- Radnica, [novorenesančná](#) budova z roku [1901](#). Vznikla na mieste [stredovekého](#) mestského domu. Autorom stavby je J. Cajhán, stavbu realizovala [zvolenská](#) firma Bratia Kondorossy. Hlavné priečelie radnice je členené troma [rizalitmi](#), stredný trojosový lemujú polstĺpy, je ukončený manzardovou strechou. Prízemie je dekorované [bosážou](#), vstup je stvárnený ako [portikus](#). Okná radnice sú segmentovo ukončené.
- Mestské opevnenie, dochované úseky hradobných múrov a bastiónov protitureckého opevnenia z rokov [1551-1564](#). Mestské brány sa už žiaľ nedochovali, posledná Dolná brána bola zbúraná v roku [1942](#).
- Múzeum [Andreja Sládkoviča](#), rodný dom spisovateľa. Jedná sa o dvojpodlažnú, pravdepodobne renesančnú stavbu. Fasáde dominuje predstavaný arkier. Portál domu je tvorený kamenným profiovaným ostením v tvare oblúka. Múzeum predstavuje expozície o dejinách mesta a osobnostiach tu narodených.

[Andrej Sládkovič](#) (* [1820](#) – † [1872](#)), básnik, evanjelický kňaz

Bzovík

História a osobnosti:

V rokoch 1124-31 Lampert z rodu Hont-Pázmányovcov so svojou manželkou Žofiou a synom Mikulášom postavili na počesť kráľa Štefana kláštor s cisterciáckym opátstvom. V r.1135 kráľ Belo II. spísal majetok a obyvateľstvo kláštora. V rokoch 1180-1181 získali kláštor premonštráti. Premonštráti boli stúpenci sv. Norberta, ktorý založil v Prémontré malý kláštor a novú rehoľu. Toto premonštrátske prepošstvo bolo vlastne akousi pobočkou francúzskeho Riévalu alebo moravského Gradca. Bzovické prepošstvo zohralo dôležitú úlohu v histórii a v r.1262 ho podporil aj Belo IV. Kláštorný kostol postavili v prvej polovici 12.storočia, hoci sa prvýkrát spomína až v roku 1285. Kláštor bol často objektom sporov. V r.1351 to boli krvavé spory o majetok s Krupinou. Obeťou týchto sporov sa stal mních Robert s dvomi sluhami, ktorý bol zavraždený. K zmiereniu oboch strán došlo až v r.1431. Bzovík si však dlho neoddychol, a už v r.1433 čelil útokom husitov, ktorí kláštor vypálili. Z tohto obdobia, z rokov 1444-1446, pochádza gotická prestavba areálu. Opravený kláštorný areál však podpálili v roku 1471 Krupinčania.

Prepošstvo však potom za stálych nepokojných čias upadlo, až v roku 1530 zaniklo. V tomto období kláštor vojensky napadol gróf Žigmund I. Balassa, ktorý bol prívržencom reformácie. Po obsadení kláštora z obavy pred Turkami začal s prestavbou kláštora na pevnosť. Kostol bol zrušený. Z veží bola ponechaná len severná, tá slúžila ako pozorovacia veža. Celý kláštor obohnal vysokým hradným múrom a na rohoch dal vybudovať 4 bašty. V múre i baštách boli strielne, ktoré boli spojené ochodzami. Okolo pevnosti bola vybudovaná vodná priekopa. Ešte počas prestavby došlo k obliehaniu kláštora Turkami, ale bez úspechu. Pôvodný bzovický kláštor sa stal protitureckou pevnosťou.

Po Balassovej smrti v roku 1559 pevnosť získala jeho vdova Barbora, rodená Fánchyová a v r.1562 Dennai Fánchy Juraj. Rodina Fánchyovcov vlastnila pevnosť až do polovice 17.storočia. Medzi

majiteľov, ktorým bol neskôr objekt daný do zálohu, patrili aj rodiny Szelényiovcov, Boriovcov a Baloghovcov. V r.1658 bol majetkom Sidónie Balassovej. V roku 1678 Bzovík obsadili a vypálili vojská Imricha Thökölyho. Po ich odchode v r.1680-1686 sa areál stal majetkom jezuitov a neskôr Juraja Szelepcsényiho, ktorý ho získal pre cirkev. V tejto dobe došlo k barokovej prestavbe pevnosti. Ostrihomská kapitula bola vlastníkom pevnosti do r.1908, keď ho predala Štefanovi Slukovi. V r.1911 sídlila v areáli drevokupecká firma Moric Schmiedl a syn zo Šiah. V r. 1925-1927 Bzovické panstvo zaniklo. Za druhej svetovej vojny a po nej budovy pevnosti značne poškodili a severnú vežu zbúrali. V r.1948 bol majetok odpredaný Štefanovi Halászovi zo Bzovíka. V r.1952 sa objekt stal majetkom štátu. V roku 1964 sa stáva kultúrnou pamiatkou.

Hontianske nemce

Pamiatky

Mariánsky stĺp - pod č. Ss/2263, umiestnený v parku, z druhej polovice 18. storočia v rokokovom slohu. Na štvorcovej podeste je stĺp s kompozičnou hlavicou, na stĺpe je socha Madony Panny Márie Pomocnice kresťanov.

Rímskokatolícky farský kostol zasvätený sv. Martinovi - pod č.1095, postavený v prvej polovici 13. stor. kostol je typu trojlod'ovej románskej baziliky, obohnaný opevneným múrom. Neskôr nadobudol prvky gotiky, v renesančnom slohu bol postavený chór, sakristia a veža je baroková.

Súsošie Kalvária - pod č. Ss/H/4897, umiestnené na cintoríne pri kostole z prvej polovice 19. storočia, klasicistická s barokovými prvkami. Skladá sa z troch od seba vzdialených samotných krížov v strede s Ukrižovaným po stranách s lotrami. Po stranách Ukrižovaného sú samostatne stojace sochy sv. Jána a Panny Márie.

Sv. Ján Nepomucký – socha

Prenčov

Rímskokatolícky kostol sv. Mikuláša, jednolod'ová baroková stavba s polygonálne ukončeným presbytériom a predstavanou vežou z roku 1736. V interiéri sa nachádza barokový oltár s obrazom sv. Mikuláša. Fasády kostola sú členené lizénovými pásmi, veža je ukončená zvonovitou helmicou.

- **Evanjelický** kostol, jednolod'ová **neogotická** stavba s polygonálne ukončeným presbytériom a predstavanou vežou z roku **1900**. Fasády kostola sú hladké, veža je ukončená ihlancovou vežou. Interiér kostola je plochostropý. Oltár je neoklasicistický portálového typu s obrazom

Zmŕtvychvstanie od K. Dodeka z obdobia okolo roku [1915](#). Z tejto doby pochádzajú aj neogotická [kazateľnica](#) a [organ](#).

- Súsošie [sv. Štefana](#) a Panny Márie, neskorobaroková socha s ľudovými prvkami z roku [1821](#).

Pôsobili tu

- [Andrej Sládkovič](#) (* [1820](#) – † [1872](#)), [evanjelický kňaz](#), [básnik](#), kritik literárnych a dramatických prác, [publicista](#) a [prekladateľ](#).
- [Andrej Kmet'](#) (* [1841](#) – † [1908](#)), [rímskokatolícky kňaz](#), [archeológ](#), [geológ](#), [mineralóg](#), [paleontológ](#), [historik](#), [botanik](#) a [etnograf](#).

Etapa III

Žakýlsky hrad alebo Brezový hrad je zaniknutý hrad nad miestnou časťou Žakýl obce Podhorie

Prvá písomná zmienka o existencii Žakýlskeho hradu pochádza z roku 1560, no vzhľadom na podobnosť s ostatnými blízkymi hradmi Pohronia sa predpokladá existencia hradu už od 13. storočia. Prvá a zároveň aj posledná nepriama zmienka o hrade je až z roku 1560, kedy dal cisár Ferdinand I. vypočúť svedkov, ktorí pri hraničných sporoch zhodne označili za medzník chotárnu studničku pod „starým hradom“. Rozloha hradu a obdobie jeho existencie napovedá, že vznikol spolu s rozmachom ťažby striebra v Banskej Štiavnici. Túto možnosť predostrel vo svojej práci *Sitno a čo z neho vidieť* aj Andrej Kmet', ktorý uviedol, že *F. R. Osvald upozornil ma na cestu do hradu vedúcu, po ktorej vraj kedysi (dľa podania ľudového) vozievali striebornú fúru z Kremnice do Štiavnice, a tak potom ďalej do Viedne. Cesta tá vraj išla od kremnickej hradskej, tam, kde sa táto vyše Sv. Kríža spája s hronskou hradskou, cez Hron, hore na Močiar, popri Pustom hrade, dolu do Teplej. V chotáre močaranskom značí sa vraj dosť dobre, miestami vidieť ešte dlažbu kamennú. Na hradskej tejto mohol hrad podať striebornej fúre cez noc bezpečný útulok*. Zánik a existencia hradu čaká stále na hlbšie preskúmanie.

Žakýlske pleso je malé jazierko v Štiavnických vrchoch v katastrálnom území obce Podhorie, pod Žakýlskym hradom. Jazero vzniklo po ukončení vulkanickej činnosti v treťohorách. V súčasnosti je chráneným územím (prírodná pamiatka), od roku 1986.

Pustý hrad sa nachádza západne nad obcou Sklené Teplice, nazývaný aj hrad Teplica, Sklenoteplický hrad, alebo Červený hrad.

Nachádza sa na strmom kopci vo výške 629 m n. m. a jeho pôvod nie je známy. V roku 1456 sa ho zmocnili Jiskrove vojská. V bojoch s poľským kráľom Kazimírom, bol v roku 1471 poškodený a následne v roku 1489 obnovený. Zánik hradu sa odhaduje v priebehu 17. storočia. Stavebný materiál z rozpadajúcich sa ruín hradu bol v rokoch 1807 – 1810 použitý na stavbu kostola v Sklených Tepliciach.

Šášovský hrad sú rozľahlé zrúcaniny hradu na strmom ľavobrežnom brehu priamo nad tokom Hrona v nadmorskej výške 340 m n. m., nad dedinou Šášovské Podhradie (dnes mestská časť Žiaru nad Hronom). Názov pochádza z povesti o tom ako šašo zachránil na poľovačke život zvolenského hradného pána a ten mu nad miestom záchranu daroval hrad.

Kráľovský hrad sa spomína v roku 1253 ako majetok bratov de Vanča, z nich Štefan bol ostrihomským arcibiskupom. Spolu s hradom Revište, situovaným 15 kilometrov južnejšie na druhom brehu Hrona, chránil priechod a cestu do banskej oblasti, predovšetkým do Banskej Štiavnice a asi aj preto ho získal v roku 1320 štiavnický komorský gróf. Hrad sa stal strediskom panstva Šášov. V čase gotiky a renesancie často menil majiteľov. Kráľ Žigmund ho daroval v roku 1424 kráľovnej Barbore, 1447 ho mal v rukách Ján Jiskra. Kráľovná Beatrix, manželka kráľa Mateja Korvína, ho v roku 1490 darovala Dóciovcom, ktorí ho vlastnili do vymretia rodu v roku 1647. V roku 1650 získal hradné panstvo kúpou Gašpar Lipai. Za tőköliovského povstania v roku 1677 sa povstalci zmocnili hradu a vyplienili ho. Odvtedy bol v správe eráru a keďže stratil svoju obrannú funkciu, od 18. storočia pustol.

Hrad Revište je zrúcanina gotického hradu ležiaca na katastrálnom území mesta Žarnovica (mestská časť Revištské Podzámčie) v okrese Žarnovica v Banskobystrickom kraji. Nachádza sa na okraji zalesneného zrázu na pravom brehu rieky Hron.

Hrad pochádza pravdepodobne z druhej polovice 13. storočia, kedy ho postavili spolu so Šášovským hradom na opačnej strane Hrona. Ich význam spočíval v ochrane úzkeho priechodu, ktorým viedla obchodná cesta k stredoslovenským banským mestám.

Listinne sa spomína v roku 1265 a neskôr v roku 1331. Práve 14. storočie je považované za ťažisko jeho vzniku. Je uvádzaný ako hrad kráľovský. Prechádzal rukami viacerých majiteľov (jágerský biskup, [Ján Jiskra z Brandýsa](#)). Ten sa stal majiteľom hradu v roku 1447; koncom 15. storočia ho manželka kráľa [Mateja Korvína Beatrix](#) darovala [Dóczyovcom](#), ktorí sa stali postrachom okolia a zamerali svoju rozpínavosť najmä proti banským mestám (nezriedka sa uchýľovali k obyčajným prepadom a rabovaniu). V ich majetku bol až do vymretia rodu v roku 1647. Po tomto roku sa opäť spolu s okolitými dedinami dostal do kráľovského majetku.

Hrad bol ťažko poškodený počas povstania [Imricha Thökölyho](#) no vzápätí bol opravený. Posledné využitie hradu bolo na konci [18. storočia](#), kedy sa tu nachádzali ubytovne vojakov. Po ich odchode hrad pustol a už v 19. storočí bol iba ruinou. Na hrade už niekoľko rokov prebieha rekonštrukcia, ktorej cieľom je ruiny doplniť a zakonzervovať.

Vyhne

Pamiatky

- Rímskokatolícky kostol sv. Michala Archanjela, jednolod'ová neskorobaroková stavba so segmentovo ukončeným presbytériom a predstavanou vežou z roku 1776. Stojí na mieste staršej sakrálnej stavby. Nachádza sa tu obraz od J. B. Klemensa. Fasáda kostola je členená lizénovými pásmi, veža je ukončená ihlancovou helmicou.
- Kúpeľná kaplnka Panny Márie Kráľovnej, secesná stavba na pôdoryse obdĺžnika s pravouhlym záverom z rokov 1912-1913, prvé dielo svetoznámeho architekta Ladislavom Hudeca.
- Súsošie Pokrstenie Krista, klasicistické súsošie z roku 1824.

Vyhnianský travertín bola prírodná pamiatka v správe štátnej ochrany prírody Štiavnické vrchy.

Nachádza sa v katastrálnom území obce Vyhne v okrese Žiar nad Hronom v Banskobystrickom kraji. Územie bolo vyhlásené v roku 1986 na rozlohe 0,3565 ha. Ochranné pásmo nebolo určené.

Predmetom ochrany bolo: *Ojedinelý krasový fenomén v mladotret'ohorných vulkanitoch. Prvý krát v Európe tu boli popísané železité baktérie rodu Gallionella.*

Etapa IV

Maximilián (Rudolf) Hell (nem. Maximilian (Rudolph) Höll/Hell, mad'. Hell Miksa) (* 15. máj 1720, Štiavnické Bane – † 14. apríl 1792, Viedeň) bol katolícky kňaz, jezuita, astronóm, matematik a fyzik slovenského-nemeckého pôvodu.

Pôvod

V zápise matričnej knihy rímskokatolíckeho farského úradu v Banskej Štiavnici je zapísaný ako *Maximilianus Rudolphus Winthsachtensis. Parentes D[ominus] Matthæus Cornelius Höll, et Julka Victoria*. (preklad: Maximilián Rudolf z Vindšachtu [dnes časť Štiavnických Baní]. Rodičia Pán Matúš Kornel Höll a Julianna Viktória). Ako jeho materinský jazyk prichádza do úvahy nemčina a slovenčina, pretože pri jeho zápise do jezuitského rádu vo veku 18. rokov (1738) je uvedená položka *Quas linguas calleat: Latinam, German. et Slav. bene*. (preklad: Ktoré jazyky ovláda: Latinský, nem. a sloven. dobre).

O jeho otcovi menom Matthäus Cornelius Höll sa z roku 1707 zachoval úradný zápis, že je *natione Bohemus ex Schlackenbergo* (preklad: *českej nácie zo Schlackenbergu*). "Natione Bohemus" môže znamenať z Čiech/Česka, narodený v Česku/Čechách, českej národnosti, ale označovali sa tak vtedy niekedy aj uhorskí Slováci (no spravidla protestanti). "Schlackenberg" sa spravidla (najmä u súčasných slovenských autorov) interpretuje ako Horný Slavkov v Česku (nem. Schlaggenwald)

alebo [Kremnica](#)/?miesto v Kremnici na Slovensku, alebo (najmä staršie) ako [Ostrov nad Ohří](#) ([nem.](#) Schlackenwerth) v Česku. Podľa rodinnej tradície rodina Höllovcov pochádzala z Bavorska. V roku 1738 je Cornelius pri zápise svojho syna do jezuitského rádu uvedený ako *Officialis German*. (preklad: Nem. úradník). Meno Matthäus Cornelius Höll je nemecká podoba mena používaná aj vo vtedy štandardne používaných latinských textoch. V modernej nemčine sa jeho meno uvádza skôr ako Matthias Cornelius Höll/Hell; v modernej slovenčine znie Matúš Kornel Höll, ale obyčajne sa uvádza ako Matej Kornel Hell (Matthias = Matej, Matthäus = Matúš); a v modernej maďarčine sa uvádza ako Hell Máté Kornél alebo Hell Mátyás Kornél/Cornelius (Máté = Matúš, Mátyás = Matej).

Matka sa volala Julianna Victoria Staindl (v modernej slovenčine Julian (n) a Viktória Staindlová). Jej meno síce vyzerá nemecky, ale inak o nej nie je veľa známe.

V dospelosti sa, zdá sa, stotožňoval (aj) s Uhorskom ako krajinou a maďarčinou ako jazykom túto krajinu primárne reprezentujúcim, čo naznačuje jeho list zo 6. apríla 1769 Pátrovi Höllerovi, kde v súvislosti s výskumným pobytom v Škandinávii hovorí o Laponcoch ako "bratoch" Maďarov, "našom" maďarskom jazyku a pod.[\[1\]](#)

Život

Základné školské vzdelanie získal v Štiavnických Baniach, gymnázium v [Banskej Bystrici](#). Po skončení gymnázia požiadal Hell o prijatie do [jezuitského rádu](#). V roku [1738](#) nastúpil do [Trenčína](#) do dvojročného noviciátu. V jeseni roku [1740](#) odchádza študovať do Viedne históriu, [teológiu](#) a [filozofiu](#). Ako poslucháč filozofie na viedenskej a asistent profesora J. Franza, založil s ním kabinet-múzeum experimentálnej fyziky, kde uložil svoju zbierku hodín, meracích prístrojov a modely bankských strojov. Počas štúdia sa zaoberal najmä astronómiou a bankským meračstvom. Preložil bankské právo z nemčiny do latinčiny.

V roku [1745](#) prichádza do [Levoče](#), kde dva roky pôsobí ako [profesor](#) latinčiny, gréčtiny, dejepisu a zemepisu na jezuitskom gymnáziu. Vysvätený za [kňaza](#) bol v roku [1750](#) a po vysviacke v [1751](#) ho rád vysielal do Banskej Bystrice, kde učí na jezuitskom gymnáziu, krátko na univerzite v Trnave. V roku [1752](#) ukončil štúdium na univerzite vo Viedni, kde bol promováný za doktora filozofie a hneď odchádza do [Kluže](#), kde okrem prednášania matematiky, fyziky a astronómie vybudoval hvezdáreň a zriadil nové kolégium.

V roku [1755](#) bol poverený vykonávať funkciu riaditeľa univerzitného observatória vo Viedni, ktorú vykonával až do svojej smrti a ktoré sa stalo centrom prírodovedeckého bádania v habsburskej monarchii. Dvorský astronóm a matematik, profesor mechaniky na univerzite vo Viedni.

Osobitnú zásluhu má Maximilián Hell pri vybudovaní hvezdární v [Trnave](#), Kluži, [Budíne](#) a v [Jágrí](#). Veľký význam pre astronómiu mali jeho pozorovania prechodu Venuše pred slnečným diskom. Prechod [1761](#) pozoroval vo [Viedni](#), na jeho základe vyvrátil názor o existencii satelitu Venuše. Uskutočnil expedíciu za severný polárny kruh na [dánsky ostrov Vardö](#), kde pozoroval druhý prechod [Venuše](#) popred [slnečný](#) disk. Na expedíciu ho pozval dánsky kráľ [Kristián VII](#). Touto expedíciou si Hell získal svetové vedecké uznanie presným výpočtom slnečnej [paralaxy](#). Jeho vypočítaná hodnota bola 8,82', jej dnešná hodnota je 8,79415'.

Roku [1775](#) vypracoval návrh na založenie Ríšskej akadémie vied vo [Viedni](#), vypracoval historickú mapu Uhorska podľa [Anonymovej kroniky](#). Vydával astronomické ročenky Ephemerides Astronomicae ad meridianum Vindobonensem, ktoré začal vydávať v roku [1757](#) a vydával ich až do smrti t. j. do roku [1792](#). Priekopnícke sú jeho výskumy v oblasti [polárnej žiary](#) a [magnetického poľa Zeme](#). Okrem toho vydal 26 vedeckých štúdií.

Bol členom učených spoločností v [Paríži](#), [Štokholme](#), [Bologni](#), [Kodani](#), [Göttingene](#), [Trondheime](#) a v [Londýne](#). Spolupracoval s [anglickou Royal Society](#) a v roku [1790](#) mu bol udelený [Rad anglickej vlády](#) (rad Kráľovskej spoločnosti). Jeho menom je na mape [Mesiaca](#) pomenovaný jeden z [kráterov](#). [UNESCO](#) v roku [1970](#) zaradilo 250. výročie jeho narodenia do kalendára výročí významných osobností. Zomrel 14. apríla [1792](#) vo Viedni a pochovaný je v Maria Enzersdorfe.

Na počesť M. Hella je pomenovaná planétka ([3727](#)) [Maxhell](#).

Banské múzeum v prírode

Banské múzeum v prírode je umiestnené západne od centra mesta cca 1 km v smere na Levice. Rozkladá sa v malebnom údolí pod tajchom Klinger na okraji mesta.

Už viac ako 45 rokov poskytuje návštevníkom jedinečný zážitok z prehliadky originálnych banských priestorov. Ako najstaršia a tematicky najrozsiahlejšia banícka expozícia na Slovensku ukazuje vývoj rudného baníctva v stredoeurópskom priestore od stredoveku do konca 20. storočia.

NAJVÄČŠÍ VYREZÁVANÝ BETLEHEM NA SLOVENSKU (Banská Štiavnica)

Starý zámok

Starý zámok je považovaný za kamennú kroniku mesta. Jeho múry otvárajú bránu do najstarších tajomstiev Štiavnice. Kedysi bol kostolom, ale v období tureckej hrozby bol prebudovaný na pevnosť. Sídlí tu expozícia o najstarších dejinách regiónu Baníci prichádzajú, expozície streleckých terčov, kováčstva, slávna fajkárska dielňa, či výstavy Baroková plastika a Kalvária v azyle. V sakristii sú vystavené kópie obrazov z oltára tajomného Majstra M.S. Veža ponúka efektný výhľad a ukážky historických hodinových strojov. Ako sa dýchalo v stredovekom žalári okúsíte vo veži Himmelreich.

Za kamennými múrmi Starého zámku sa po stáročia rozjímalo i rozhodovalo o osudoch mesta. Je to magické miesto. Jeho korene siahajú až do 13. storočia, keď bol na výbežku Paradajzu postavený kostol Panny Márie (trojloďová bazilika so štvorcovým presbytériom) s cintorínom. V 15. storočí bol kostol a cintorín obohnaný múrom a v 40. rokoch 16. storočia z neho vybudovali protitureckú pevnosť. Tu našli Štiavničania ochranu, keď nepriateľ búšil na mestské brány. Neskôr bola klenba nad hlavnou loďou zbúraná, čím vzniklo nádvorie. O gotickej prestavbe hovoria oporné piliere, točité schodisko a konzoly. Dominantou zámku je pôvodne gotická hradná veža s podjazdom. Dnes už má barokový vzhľad, ktorý dostala pri prestavbe na zvonovú vežu v roku 1777. Zaujímavosťou

je kaplnka sv. Michala. Jej nadzemná časť sa nazývala karnárium a podzemná časť ossarium – kostnica. Do nej sa vkladali nezotreté kosti vybrané pri kopaní nových hrobov. Zvyšky fresiek pochádzajú zo 14. storočia.

Červenostudniarsky tajch patrí do skupiny Štiavnických tajchov, nachádza sa v sedle medzi vrchom Paradajz a Veľkým Šobovom. Toto sedlo je hranicou okresov, stretáva sa tu aj Vyhnianska dolina so Štiavnickou kotlinou; len o niekoľko stovák metrov ďalej sa dá prejsť aj do Hodrušskej doliny.

Tajch samotný je postavený takmer na vrchole sedla, ktoré je zároveň aj rozvodím Hronu (Vyhne, Hodruša) a Ipl'a (Banská Štiavnica). Ale ako cesta prejde popri tajchu, už o 500 metrov popod šobov by nám Banskobelianskou/Kozelnickou dolinou voda opäť stekala do Hrona. Ďalšia hranica rozvodia Hrona a Ipl'a je v sedle Hájik pri Kalvárii, ktoré rozpoľuje aj vrch Scharfenberg na ktorom stojí Banskoštiavnická kalvária.

Tajch samotný je postavený takmer na vrchole sedla, ktoré je zároveň aj rozvodím Hronu (Vyhne, Hodruša) a Ipl'a (Banská Štiavnica). Ale ako cesta prejde popri tajchu, už o 500 metrov popod šobov by nám Banskobelianskou / Kozelnickou dolinou voda opäť stekala do Hrona. Ďalšia hranica rozvodia Hrona a Ipl'a je v sedle Hájik pri Kalvárii, ktoré rozpoľuje aj vrch Scharfenberg na ktorom stojí Banskoštiavnická kalvária.

Tajch Červená studňa je druhým najvyššie položeným tajchom v Štiavnických vrchoch a má najbližšie k rozvodu Hrona a Ipl'a. Červená studňa spolu s Malou a Veľkou vodárenskou nádržou tvoria jednu sústavu sústredenú v doline stúpajúcej od Radničného cez Trojičné námestie popri najstarších stavbách Banskej Štiavnice. Všetky tri tajchy sú skôr menšie, čo však svedčí zároveň o ich veku, pretože v hlbšej minulosti dnes už neznámi projektanti konštruovali radšej sústavu menších tajchov ako veľký tajch s rovnakým objemom zadržanej vody.

Pôvodným účelom všetkých troch tajchov bolo zadržiavať vody pre potreby banských prevádzok nad mestom, ale ako mesto v 18. storočí bohatlo a prudko expandovalo, už veľmi skoro začali slúžiť výlučne na zásobovanie mesta vodou. Predpokladá sa, že na tomto mieste stál starší menší tajch – projekt jeho prestavby predostrel J.K.Hell koncom prvej polovice 18. storočia; tajch sa písomne spomína prvýkrát v roku 1765 s tým, že bol postavený v roku 1759.

Tajch má meno údajne podľa skutočnej udalosti. V roku 1683 utekali predstavitelia Jezuitov (katolíci) zo Štiavnice pred postupujúcim evanjelickým vojskom Imricha Tokoliho, ktoré sa však paradoxne ponáhľalo na pomoc pohanským Turkom obliehať Viedeň. Katolíci (najmä jezuiti) v tej dobe evanjelikov pomerne kruto prenasledovali a títo sa nádejali, že odmenou za pomoc Turkom budú väčšie slobody. Pri tajchu jezuitov chytili a pátra Jána Katunského, ktorý v okolí mesta vykonával pastoračnú činnosť, mučili a nakoniec sťali. Krv jezuitov vraj sfarbila vody tajchu do červena. Ako v dejinách mnohokrát, kresťania zabíjali kresťanov v mene božom (šablou, puškou, nožom...). Blízko jazera stojí kríž Jána Katunského s pripomienkou tejto udalosti.

Glanzenberg

Ruiny hradu, banícka osada Baňa a najstaršia povrchová ťažba v Štiavnických vrchoch. Z trasy sú zaujímavé výhľady, na dvoch miestach sú prístrešky s posedením.

Glanzenberg – v preklade Ligotavá hora, alebo aj Baňa (najstaršie označenia lokality na starých mapách). Po jej okraji a stredom prechádzali bohaté rudné žily Špitáler a Bieber, severne žila Terézia. Baníci tak mali naozaj blízko do práce. Opevnený areál zaberá plochu cca 4 ha. V teréne je jasne viditeľný zemný val a paralelne prebiehajúci hradbový múr, ktoré zabezpečovali vojenskú ochranu mesta od 12. po 17. storočie. Sídlil tu kráľovský správca baní, na terasách mali domce baníci... Od roku 1981 tu Dr. Jozef Labuda, CsC. zo Slovenského banského múzea (SBM) vedie s mladými ľuďmi archeologické vykopávky.

Predpokladáme, že zlato a striebro žily Špitáler začali ťažiť Kelti v 3. storočí pred Kristom, až 2. storočí nášho letopočtu. Na prelome 12. a 13. storočia bola lokalita s názvom Baňa osídlená baníkmi, v 13. storočí tu vznikol hrad, ktorý ochraňoval mesto Schemnitz, Schemnitzbana dolu pod ním. Vrch Glanzenberg bol skôr hradom s baníckym osídlením a technickými objektami, názov Staré mesto (tak toto miesto volajú domáci dodnes) zaviedol v až 18. storočí spolupracovník Mateja Bela Jozef Richter.

Kalvária

Kalvaria - jesen - Banská Stiavnica © A.Niznanska DSC_0099Štiavnická kalvária patrí medzi najkrajšie barokové kalvárie Európy. Stojí na kopci Scharffenberg (Ostrý vrch), vidieť ju zo všetkých strán a poskytuje celkový výhľad na štiavnickú kalderu (veľký kotol, ktorý vznikol prepadnutím stien sopky). Je nevšedná počtom zastavení a príbehom, ktorý rozpráva. Po rekonštrukcii sa stáva jednou z najnavštevovanejších miest regiónu.

Iniciátorom jej vybudovania bol páter František Perger (1700 – 1771) z miestnej komunity jezuitov. Postavil ju vďaka darom bohatých ťažiarov, hodnostárov i jednoduchých baníckych rodín. Donátorov pripomínajú erby na priečeliach jednotlivých zastavení.

S výstavbou sa začalo v roku 1745 a dokončená bola v roku 1751. Väčšina kalvárií má štrnásť zastavení, začínajú odsúdením Krista pred Pilátom a končia Božím hrobom. Banskoštiavnická kalvária má 17 zastavení, tri kostoly (Dolný kostol, Sväté schody a Horný kostol), zastavenie Žalár (Ecce homo) a Svätý hrob – jediný objekt postavený na opačnej, východnej strane kopca. Drevené reliéfy v kaplnkách predstavujú s typickou barokovou teatralnosťou kľúčové okamihy Ježišovho života až po jeho umučenie a zmŕtvychvstanie. Výnimočnosť kalvárie spolu s citlivým zasadením do krajiny a nádherným výhľadom z nej robia jednu z najnavštevovanejších atrakcií.

V roku 2007 bola zaradená na Zoznam stovky najohrozenejších pamiatok sveta, v roku 2008 sa z iniciatívy dobrovoľníkov začala jej generálna rekonštrukcia.

Kalvária je prístupná počas celého roka cez víkendy, v letnej sezóne sú kostolíky a kaplnky otvorené denne. V Dolnom kostole je malá expozícia, môžete si tu dohodnúť prehliadku so sprievodcom. Najcennejšie artefakty, sochy a obrazy predstavuje výstav Kalvária v exile na Starom zámku.

Etapa V

Pamiatky

Technické pamiatky UNESCO

V rámci vymedzovania hraníc územia Banská Štiavnica a okolie, zapísaného do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva (UNESCO) bolo do zoznamu zaradených 20 objektov, ktoré dnes patria do katastrov obce Hodruša-Hámre:

1. Povrchové dobývky na žile Rabenstein
2. [Dolnohodrušký tajch](#)
3. Štôlna Rozália
4. Štôlna Prostredná bane Všetkých svätých
5. Objekty šachty Lill
6. Štôlna Birnbaum
7. Brennerštolniansky tajch
8. Hodrušská dedičná štôlna (Dedičná štôlna cisára Františka I. Lotrinského)
9. Voznická dedičná štôlna (Dedičná štôlna cisára Jozefa II.)
10. Prívodné jarky a vodné štôlne v Hodruši a Dolných Hámroch
11. Dedičná štôlna Moder v Kopaniciach
12. Povrchové dobývky na Baništi v Kopaniciach
13. [Moderštôlniansky Tajch](#) v Kopaniciach
14. Štôlna Ján Krstiteľ (Baptista)
15. štôlna Dolná Schöpfer
16. Flotačná úpravňa, nachádzajú vľavo, vedľa štátnej cesty do Banskej Štiavnice na začiatku miestnej časti Banská Hodruša.
17. Budova drviarne, nachádzajúci sa vedľa flotačnej úpravne.
18. Šachty Mayer I.
19. Mayer II., nachádzajúce sa na konci katastrálneho územia Dolné Hámre, tesne pri štátnej ceste smerom na Banskú Štiavnicu.
20. Banícka klopačka nachádzajúca sa asi 200 m od Námestia Kalvárie smerom do hornej Hodruše. Základy tejto renesančnej kamennej hranolovitej veže na vrchu ukončenej krytou ochodzou pochádzajú z roku 1521. Prvá Klopačka, ktorej úder zvolávali baníkov do práce v okolitých baniach a ktorej zvuk úderov bol signálom aj k najväčšiemu sociálnemu povstaniu hodrušských baníkov v rokoch 1525–1526, sa spomína už v prvej polovici 16. storočia.

Sakrálne pamiatky

- [Rímskokatolícky](#) kostol [sv. Mikuláša](#) v časti Banská Hodruša, jednodňová [gotická](#) stavba s polygonálne ukončeným [presbytériom](#) a predsavanou vežou z obdobia okolo roku [1387](#). Kostol prešiel prestavbou v roku [1577](#), kedy bola postavená veža a [neogotickou](#) úpravou na konci [19. storočia](#). Z pozdnegotickej etapy sa dochovali dva portály s pretínavými prútmi. Fasády kostola sú hladké, veža je ukončená ostrou ihlancovou helmicou. Svätyňa kostola je zaklenutá sieťovou [klenbou](#), loď zrkadlovou klenbou. Nachádza sa tu [neskorobarokový oltár](#)

z roku [1753](#), stĺpová architektúra s rozdeleným [architrávom](#). Z tohto obdobia pochádza aj [kazateľnica](#) a sekundárne umiestnené sochy [sv. Petra](#) a [Pavla](#).[\[9\]](#)

Klopačka sa pri rozličných príležitostiach ozývala hlasným klopaním na voľne visiacu drevenú dosku, čo je prastarý banický zvyk pochádzajúci ešte z čias byzantských kláštorov. Podľa rytmu klopania sa rozlišovalo o akú udalosť ide. Z najdôležitejších ohlasovaných udalostí možno spomenúť vojenské nebezpečenstvo, pohreb či začiatok práce v bani. Pred sfáraním baníkov do štôlní sa konali spoločné modlitby, pred ktorými klopačka zrýchľovala frekvenciu klopania, čím nútila rozospaných mužov pridať do kroku.

Banická klopačka v Banskej Hodruši je výnimočná svojím hodinovým strojom pochádzajúcim z konca 18. storočia. Tento stroj, majúci iba jednu ručičku, je slovenským unikátom. Na celom svete sa podobných hodinových strojov nachádza iba zopár.

Počúvadlianske jazero je jazero umelého pôvodu, nachádzajúce sa v okolí Banskej Štiavnice pri obci.

Počúvadlo, kde patrí medzi najnavštevovanejšie lokality. Rozprestiera sa na ploche 12 ha a je obľúbeným letným ale aj zimným rekreačným strediskom chatárov, turistov, detských táborov a miestom kultúrnych podujatí. Zároveň je východiskom na najvyšší kopec Štiavnických vrchov Sitno.

Vodná nádrž bola postavená v roku 1775 podľa projektu Jozefa Karola Hella. Pozostáva z piatich hrádzí, čo je určitou raritou. Má najrozsiahlejší systém zberných jarkov. Tatársky jarok 4080 metrov, Dolný Počúvadelský jarok 1700 metrov, Horný Počúvadelský jarok 3080 metrov, Sitniansky jarok 4630 metrov a Počúvadelský jarok 1247 metrov. Vodná nádrž bola vybudovaná pre potreby bankských a úpravňických zariadení.

Etapa VI

Vodný mlyn Bohunice

Verejnosti bol sprístupnený v roku 1979. Mlynská usadlosť bývalého mlynára Pavla Turčana leží pri potoku Sikenica, asi 1 km od horného, severného konca dediny. K mlynskej budove s dvorom patrí aj nevelký kus záhrady. Ide o typ vodného mlyna s kolesom na vrchný pohon, mlecie zariadenie bolo zmodernizované a v roku 1938 bola zavedená aj elektrina. Budova mlyna je rozdelená na 3 funkčné časti. Obytná časť pozostáva z izby, kuchyne a komory, ku ktorej prilieha pivnica a je zariadená dobovým nábytkom a inventárom.. Druhú časť tvorila maštala, ktorá je v súčasnosti zariadená ako prevádzková miestnosť. Tretiu odlišnú časť tvorí mlynica a kolesovňa, ktoré sú vertikálne členené.

Brhlovce

Pamiatky

Skalné obydlia vytesané do tufu s pivnicami, letnými kuchyňami a maštalami. Miestne podložie z ľahko opracovateľných tufov a tufitov umožnilo obyvateľom využívať tieto priestory, vďaka príjemnej klíme aj k obytným účelom. Lokálna tradícia hovorí, že priestory v skalách boli využívané ako úkryty pri tureckých útokoch. Je možné, že tieto priestory boli obývané ešte v skoršom období. Obec je pamiatkovou rezerváciou ľudovej architektúry. V dome číslo 142 na nachádza expozícia týchto skalných obydlí.

Interiér skalných obydlí

Rímskokatolícky kostol Sedembolestnej Panny Márie, jednoloďová neskorobaroková stavba s polygonálnym ukončením presbytéria, bez veže, z rokov 1760-1772.[5] Fasáda kostola je členená pilastrami, okná majú profilované ostenia. Na nárožniach sa nachádzajú niky.

Evanjelický kostol, jednoduchá jednoloďová stavba s pravouhlym ukončením presbytéria a predstavanou vežou z druhej polovice 19. storočia. Zaklenutý je drevenou korýtkovou klenbou. Zariadenie kostola pochádza z doby jeho vzniku. Na oltári sa nachádza obraz Ježiš v Getsemanskej záhrade.[6] Fasády kostola sú členené lizénami, okná majú jednoduché plošné šambrány. Veža je ukončená ihlancovou helmicou.

Kaštieľ Bakonyiovcov, dvojpodlažná trojtraktová neskorobaroková stavba na pôdoryse obdĺžnika s manzardovou strechou z roku 1756. Upravovaný bol v druhej polovici 19. storočia a po požiari v roku 1917. Miestnosti prízemnia majú kláštorné a valené klenby s lunetami, poschodie je plochostropé so štukovou výzdobou.[7] Fasády kaštieľa sú členené trojosovým rizalitom členeným pilastrami. Okná majú dekoratívne kamenné ostenia a suprafenestry v tvare prelamovanej rímsy.

Neskoroklasicistická kaplnka z roku 1860, prestavaná s použitím fragmentov starého kostola.

Val obrov (iné názvy: Spečený val, Spečené valy, Dlhý val, Rimanská cesta, Slovenský čínsky múr, lat. Fossa giganteum - doslova val obrov, nem. Teufelsmauer - doslova čertov múr) je veľký asi 60 kilometrov dlhý zemný val, ktorý sa tiahne na Slovensku od vrchu Sitno na juh cez Štiavnické vrchy, Pečenice, Dudince, Dolné Semerovce až k rieke Ipeľ. Západnejšie sa tiahla jeho druhá vetva, tretia vetva išla od Žarnovice až k ústiu Hrona do Dunaja. Andrej Kmeť, ktorý val svojho času študoval, jeho priebeh v roku 1900 predĺžil až ku Zvolenu. Okrem toho existuje priebeh valu schematicky nakreslený od Dunaja až po Žilinu.

Je možné, že ide o pokračovanie valov v dnešnom východnom Maďarsku, ktoré dnes nazývame Sarmatský limes alebo Sarmatský val.

Val je na báze 12-15 m široký, na temene má šírku 2-4 m, výška je 2,5-3 m. Zemina valu je na niektorých miestach (podľa novších zistení je takých miest veľmi málo) spečená pri vysokej teplote (odtiaľ názov „spečený“); spečenie pravdepodobne nastalo len krátko po stavbe valu.

Datovanie je neisté, uvádza sa vznik v období Veľkej Moravy, v 4. storočí po Kr., okolo roku 0, pred rokom 600 pred Kr., v mladej bronzovej dobe a v záhadologických kruhoch aj oveľa staršie dátumy (napr. Ján Hurník ho považuje za najstaršiu stavbu sveta). Podľa ľudovej povesti val postavili čerti.

Prvýkrát sa val spomína v 13. storočí ako „Fossa giganteum“.

Klastava tufové pivnice

V chotári obce Baďan, v časti Klastava sú zachované staré pivnice. Nachádzajú sa nad cintorínom v blízkosti lesa. Vytiesané sú v skale a v ich vnútri sú miestnosti v tvare fľaše. Teplota v nich sa počas zimy a leta mení len minimálne. Pohybuje sa od 12 do 17 °C.

Podľa rozprávania najstarších obyvateľov boli pivnice kedysi vraj sýpkami, no pred tureckým vpádom slúžili aj ako väzenie. Počas II. svetovej vojny zas slúžili ako skrýše pre obyvateľov Klastavy. Po II. svetovej vojne „klastavania“ pivnice

využívali predovšetkým na uskladnenie zemiakov, zeleniny, ovocia, či domáceho vína. Aktívne ich využívali do roku 1970. Ľudia časom však neocenili kvalitu týchto pivníc. Porobili si tak vlastné a do týchto pomerne vzdialených pivníc, už viac nemuseli chodiť.

Po tom, ako ich ľudia prestali využívať, sa takmer „stratili“ pod nánosom zeminy. 14. júla 2013 starostka obce „zorganizovala“ brigádu a zúčastnení dobrovoľníci z obce pivnice a ich okolie vyčistili.

Pivnice archeologicky preskúmal Andrej Kmeť, ktorý 12. novembra 1902 osobne navštívil Klastavu. V lokalite „Na háji“ prezrel pivnice vykresané do trachytového tufu. Porovnal ich s pivnicami v Dolných Jablňovciach v lokalite Plieška, ktoré preskúmal 21. októbra 1902. Jeho konštatovanie o pivniciach v Klastave a Dolných Jablňovciach o tom, že pochádzajú z praveku, zostáva dodnes nedoriešeným problémom. V dostupných historických prameňoch sa zmienky o pivniciach v obdobiach stredoveku, raného novoveku nepodarilo nájsť. Ako jednu z alternatív chronologického začlenenia pivníc je možné zaradenie do obdobia takmer 150 ročnej osmanskej (tureckej) expanzie.

Etapa VII

Arborétum Kysihýbel

Lesnícke arborétum v Kysihýbli pri Banskej Štiavnici bolo založené na výskum introdukcie a pestovania cudzokrajných lesných drevín. Založili ho v r. 1900-1913, bezprostredne po vzniku Ústrednej lesníckej výskumnej stanice (1898). S prihliadnutím na taxonomickú príslušnosť a ekologické nároky drevín je arborétum rozdelené do 4. oddelení, v rámci ktorých sú jednotlivé dreviny vysadené na 350 štvorcoch s rozmermi 15 x 15 metrov. Lesnícke arborétum má výmeru 7,78 hektára, jeho nadmorská výška je 530 – 563 m. Priemerná ročná teplota je 6,7°C a ročný úhrn zrážok 895 mm. Nachádza sa v katastrálnom území mesta Banská Štiavnica.

Pôvodne – do r. 1913 – sa v arboréte vysadilo 282 taxónov drevín mierneho pásma severnej pologule. Po opakovaných výsadbách a doplňovaní ďalších druhov sa teraz v arboréte nachádza 260 druhov drevín. Súčasťou arboréta je Medzinárodná fenologická záhrada, v ktorej je ďalších 30 druhov drevín. V súčasnosti sa tento aklimatizačný objekt využíva na výskum introdukcie, ako aj genetické a šľachtiteľské práce. Ďalej slúži lesníckej praxi ako cenná génová banka pre zavádzanie najperspektívnejších cudzokrajných drevín. Arborétum plní dôležitú výchovno-osvetovú funkciu pre širokú verejnosť, študentov škôl lesníckeho a prírodovedného zamerania a pracovníkov lesnej prevádzky.

Banský Studenec

Pamiatky

Pozri článok Zoznam kultúrnych pamiatok v obci Banský Studenec.

Veľké a Malé Kolpašské (Studenské) jazero (tajch).

Séchyho jazero.

Rímskokatolícky kostol Premenenia Pána, jednolod'ová pôvodne baroková stavba s polkruhovo ukončeným presbytériom a predstavanou drevenou vežou z rokov 1743-1745. Interiér je zaklenutý valenou lunetovou klenbou. Oltár je neskorobarokový z

polovice 18. storočia. Jedná sa o stĺpovú architektúru s centrálnym obrazom Premenenie Pána a bočnými sochami sv. Petra a Pavla. V kostole sa ďalej nachádza voľne zavesený obraz Panny Márie so sv. Annou z 19. storočia. Stavba má hladké fasády, okná lode sú v tvare horizontálnych elíps.

Drevená zvonica stojaca pri kostole, stavba s podorysom štvorca z polovice 19. storočia.

Rímskokatolícky kostol Premenenia Pána